

<https://doi.org/10.37919/0201-419X-2020.92.4>

УДК 812.161.2.09.-1(02)

МЕТАФОРИ ПРИРОДИ В ПОЕТИЧНИХ ТЕКСТАХ М. РИЛЬСЬКОГО І Л. КОСТЕНКО

КРАВЕЦЬ
Лариса Вікторівна,

доктор філологічних наук,
професор, кафедра філології,
Закарпатський угорський інститут
імені Ференца Ракоці II,
площа Кошута, 6, м. Берегове,
Закарпатська обл., 90200
E-mail: kravets.larysa@kmf.org.ua
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5486-0642>

Larysa
KRAVETS,

Doctor of Philological Sciences,
professor, Department of
Philological, Ferenc Rákóczi II.
Transcarpathian Hungarian Institute,
Kossuth square, 6, Beregszász,
Transcarpathia, 90200, Ukraine
E-mail: kravets.larysa@kmf.org.ua

Метафори природи у творчості українських поетів М. Рильського і Л. Костенко – це маркер індивідуального стилю, засіб вираження ключових художніх ідей та показник динаміки образної мови.

*Найчастіше метафоричне вираження в поетичних текстах обох митців мають традиційні для лірики образи природи. Більшість із цих метафор відображають красу і досконалість навколишнього світу та корелюють із концептами **час, історія, пам'ять, воля, свобода**.*

Метафори природи обох митців характеризуються синтезом інтелектуалізму й емоційності. Вони оригінальні і водночас зберігають зв'язок з традицією, виявляють ознаки певного художнього стилю (романтизм, класицизм, реалізм). Динаміка метафор природи виявляється в асоціативному і семантико-граматичному ускладненні їхньої структури та розширенні функцій.

***Ключові слова:** метафора природи, поетичний текст, концепт, індивідуальний стиль, динаміка мовомислення.*

Природа – традиційний об'єкт поетичного зображення. Краса та загадковість навколишнього світу здавна цікавлять людину, спонукають до творчості й пізнання. Результати естетичного освоєння дійсності знаходять вираження в образах, які є синтезом емоційного і раціонального, втіленням загального в одиничному, вираженням об'єктивного через суб'єктивне. З розвитком мистецтва слова засоби і прийоми

творення образів природи, а також їх змістове наповнення та функційне призначення змінюються, на що вказують дослідники в численних працях з лінгвостилістики, літературознавства, культурології (І. Г. Франк-Каменецький, Ю. М. Тинянов, В. М. Жирмунський, Н. В. Павлович, Н. А. Кузьміна, М. М. Ільницький, В. М. Русанівський, С. Я. Єрмоленко, Г. М. Сюта та ін.). Добір і використання образних засобів та прийомів залежить також від літературного напрямку, течії, школи, стилю. У мові української поезії ХХ ст. одним із найпродуктивніших засобів творення образів природи, як і загалом образності, є метафора. У поетичному тексті метафора демонструє індивідуально-авторське бачення об'єкта, передає неповторність зображуваного предмета чи явища, водночас виявляє специфіку національного світосприймання й мовомислення, зв'язок з літературною традицією. Завдяки метафорі образи природи набувають глибини, багатомірності і багатозначності, стають більш емоційно наснаженими та експресивними.

Метафори, основними суб'єктами (реципієнтними зонами) яких є концепти природи, називаємо метафорами природи.

Метафори природи наявні в ліриці різної тематики українських письменників усіх літературних напрямів, течій і шкіл різних поколінь ХХ ст. Водночас частотність їх уживання в пейзажній та інтимній ліриці вища, ніж, наприклад, у громадянській. За семантико-граматичною структурою і походженням метафори природи неоднорідні. Допоміжним суб'єктом (донорською зоною) цих метафор найчастіше є концепти сфери *людина*, рідше – *природа*, предмети, а формою вираження – одно-, дво- та багаточленні метафоричні конструкції. Частина метафор природи виникла на основі архетипних моделей, поєднавши загальнолюдське й індивідуально-авторське світосприймання й світорозуміння. Упродовж ХХ ст. у мові української поезії метафори природи змінюються, поглиблюючи зміст та розширюючи функції, що загалом відображає динаміку художнього мовомислення. Одночасно із вираженням краси навколишнього світу чи внутрішнього стану людини метафори природи часто реалізують культурологічний, історичний або філософський зміст.

Важливу роль метафори природи відіграють у творчості знакових постатей української культури М. Рильського і Л. Костенко, виступаючи і засобом вираження ключових художніх ідей, і маркером індивідуального стилю, і індикатором динаміки образного мовомислення митців. Попри часову і стильову віддаленість цих майстрів слова, знаходимо в їхніх творах чимало перегуків. Для М. Рильського і Л. Костенко природа – це не тільки джерело натхнення та об’єкт поетичного зображення. Через метафоризацію концептів природи митці реалізують широкий спектр думок і почуттів, викликаних роздумами над вічними проблемами людства. Як писав М. Рильський, «*часом можна висловить пейзажем // Те, для чого слів нема людських*».

Мовотворчість М. Рильського і Л. Костенко була предметом численних літературознавчих і лінгвістичних студій (М. Х. Коцюбинська, В.С. Брюховецький, С.Я. Єрмоленко, Г.М. Колесник, В.Є. Панченко, Л.Б. Тарнашинська, Г.Д. Клочек, В.П. Агеєва, Т.Ю. Лисиченко та ін.). Дослідники вивчали характерні ознаки індивідуального стилю кожного митця, аналізували структуру текстів, естетику поетичного слова, мовні засоби образності, ключові теми й ідеї тощо.

Мета нашого дослідження – виявити подібне й відмінне в семантико-граматичній структурі і функціях метафор природи, зафіксованих у поетичних текстах М. Рильського і Л. Костенко.

Найчастіше метафоричне вираження в поетичній творчості М. Рильського і Л. Костенко мають традиційні для лірики образи пір року (*осінь, весна, літо, зима*), рослинного світу (*ліс, окремі дерева (верба, дуб)*), атмосферних явищ (*дощ, сніг, туман, вітер*), частин доби (*вечір*), водойм (*ріка*) та ін. Окремим суб’єктом метафоризації є *природа, світ* у цілому. Більшість цих метафор профілюють красу і досконалість природи, проте часто реалізують й інший зміст.

Навколишній світ у ранніх творах М. Рильського постає гармонійним, довершеним як мистецький твір, як поема або сонет, що суголосно поглядам романтиків Ф. Шлегеля і Ф. Шеллінга, які трактували природу як нескінченну поезію, яку створив Бог, та ідеям В. Г. Вакенродера, котрий розглядав природу і поезію як мову, якою Бог звертається до людини:

Мережка різнотонної музики, // Яку Творець на тлі блакиті сплів! (Рильський, I: 77), *Цей вечір, замкнений в холодному спокої, // Чіткий, докінчений нагадує сонет, // Сонет краси гайв і тиші зимової. // Зі сніжних рим дзвінких його зложив поет, // Чий силует на тлі блакиті неземної // Для тих, хто молиться, є Божий силует* (Рильський, I: 138), *Світ // Здається викінченим, як поема // Митця старого* (Рильський, I: 266). Впливом романтичного світосприймання в ранній поезії М. Рильського позначені також персоніфіковані образи природи, які узгоджені із психічним станом ліричного героя чи оповідача: *Місяць сяє... сад дримає, // Вітер шепче щось, // Стрункий ясен одмовляє, // Он співає хтось...* (Рильський, I: 47), *І в ясних небесах, // У блакитних полях, // Місяць плаче і сонця шукає..., // Та красуні нема, // І все небо – тюрма... // А красуня тихенько дримає...* (Рильський, I: 63). З розвитком мовотворчості митця метафори природи як один із основних засобів творення образності змінюють семантичну структуру і функції під впливом соціокультурних чинників. Появу позитивних або негативних емоційно-оцінних відтінків у них значною мірою спричиняють обставини реального життя. Проте незмінним у цих метафорах залишається вираження гармонійності і досконалості природи, а також взаємозв'язку людини з природою: *Ліс зустрів мене як друга // Тінню від дубів крислатих, // Смутком білої берези, // Що дорожчий нам за радість, // Кленів лапами густими, // Сосни гомоном одвічним, // Срібним шемранням осик* (Рильський, IV: 118).

Гармонійною, досконалою, мудрою зображена природа і в мовотворчості Л. Костенко, в якій дослідники фіксують риси неоромантизму та неокласицизму [Тарнашинська 2010: 29, 36]. Лірична героїня поезій Л. Костенко, за якою вгадується сама авторка, тісно пов'язана з природою, є її невід'ємною частиною: *Мене ізмалку люблять всі дерева, // І розуміє бузиновий Пан, // Чому верба, від крапель кришталева, // Мені сказала: «Здрастуй!» – крізь туман. // Чому ліси чекають мене знову, // На щит піднявши сонце і зорю. // Я їх люблю, я знаю їхню мову. // Я з ними теж мовчанням говорю* (Костенко: 50). Ця злитість ліричної героїні з природою знаходить вираження

в автометафорі: *Я дерево, я сніг, я все, що я люблю. // І, може, це і є моя найвища сутність* (Костенко: 10).

Концепти природи в поетичних текстах М. Рильського і Л. Костенко корелюють з концептами *час, історія, пам'ять, воля, свобода*. Суб'єктивне відчуття часу теперішнього і часу минулого, історичного кожним з митців передають, зокрема, метафори *землі, вітру, дощу, ріки, лісу* та окремих *дерев*: *Та любо вірити, що знов земля цвістиме, // І новий плід зачне, і вродить новий плід* (Рильський, I: 252), *О мужній вітре, вчителю єдиний! // Достиглий овоч струшуючи з віт, // Ти вчиши любити все, що перемінне // І що незмінне, як незмінний світ* (Рильський, I: 253), *Послухаю цей дощ. Підкрався і шумить. // Бляшаний звук води, веселих крапель кроки. // Ще мить, ще мить, ще тільки мить і мить, // і раптом озирнусь, а це вже роки й роки!* (Костенко: 10), *У груші був тоненький голосочок, // вона в дитинство кликала мене. // Ми з нею довго в полі говорили, // не чули навіть гуркоту доріг* (Костенко: 42), (про сосновий ліс) *Це – сивий лірник. Він багато знає. // Його послухать сходяться віки. // Усе іде, але не все минає // над берегами вічної ріки* (Костенко: 108), *Лише прапам'ять долітає звідти, // перемиває золотий пісок. // Багато міг би розказати вітер, // але у вітру голос пересох* (Костенко: 433). У творчості Л. Костенко, за спостереженнями С. Я. Єрмоленко, «Час захоплює в орбіту своєї дії не лише історію (що більш наочно й змістово вмотивовано), а й лексеми *пам'ять, спогад, спомин, згадка*, семантична структура яких імпліцитно містить компонент 'час'» [Єрмоленко 2010: 12]. Асоціативні зв'язки згаданих концептів природи з концептом *час* та суміжними концептами належать до знакових у мові української поезії, їх можна простежити в багатьох фольклорних та літературних текстах.

Глибинні семантичні зв'язки, закріплені давньою традицією, простежуємо також між концептами природи і концептами *воля, свобода*. Відчуття волі в інтелектуально-мовній свідомості українців часто пов'язане з відсутністю просторових обмежень, що і вмотивовує актуалізацію концептів *поле, степ* у поетичному мовомисленні митців: *Я лиш оддав з низьким поклоном Долі // Всю суєту дитячих цих утіх // За день один*

в широкім чистім полі! (Рильський, I: 136), *Я хочу в степ. Я хочу в непоміченість. // По саму душу в спокій і полин* (Костенко: 299). У мовотворчості Л. Костенко вираження відчуття волі помітно виходить за межі матеріального, просторового, зосереджуючись на внутрішньому стані людини, її прагненні вільно мислити і вільно творити, бути в гармонії з собою і з світом. Лірична героїня Л. Костенко часто досягає душевної рівноваги там, де «*лісів просвітлений Едем*» (Костенко: 9), «*де сосни пахнуть ладаном // в кадьничнях світань*» (Костенко: 289). Значна кількість метафор природи у творах поетеси поєднують семантику *часу* і *волі*, як наприклад, у поезіях «Сосновий ліс перебирає струни...», «Обступи мене, ліс, як в легенді про князя Хетага...», «Цей ліс живий. У нього добрі очі».

Зв'язок з літературною традицією і водночас оригінальне поетичне мовомислення кожного митця виявляє концептуальна метафора *книга природи*, історія якої сягає античних часів. Її творчу інтерпретацію, підказану реаліями довкілля, вбачаємо в рядках М. Рильського: *Сліпучий сніг, мережаний слідами, – // Велика книга* (Рильський, I: 75), *І на снігах паперу дивна повість // Свою мережку вирізьбить ясну // Про молодості легку випадковість // І старості сувору сивину* (Рильський, I: 253). Л. Костенко з книгою аналогізує небо: *Ночей чорнокнижжя читаю по буквах, // і сплю, прочитавши собі Оріон* (Костенко: 62). Метафора поетеси асоціативно ускладнена й експресивно забарвлена.

У мовотворчості М. Рильського і Л. Костенко метафоризація природи за антропоморфним типом провідна, що засвідчує неперервність традиції у використанні прийомів зображення. Олюдненими постають майже всі зображувані об'єкти, на що вказують ужиті іменники, прикметники, а найчастіше дієслова, які в прямому значенні стосуються людини. Проте антропоморфні образи природи М. Рильського і Л. Костенко мають істотні структурні відмінності, що виявляються уже на рівні допоміжного суб'єкта метафори (донорської зони). Наприклад, різне метафоричне вираження має осінь, улюблена пора року обох митців. У поезії М. Рильського – це маляр, митець: *Осінь-маляр із палітрою пишною // Тихо у небі кружляє, // Все осипає красою розкішною* (Рильський, I: 56),

*Ліс, повитий срібноперим димом, // В синяві, у золоті, в іржі –
// Ніби осінь пензлем невидимим // В небі розписала вітражі*
(Рильський, IV: 213). Наведені метафори профілюють красу цієї пори року, але олюднений образ осені може реалізувати й інший зміст, що значною мірою визначає допоміжний суб'єкт. Так граматична форма слова *осінь* сприяє аналогізації пори року з жінкою. У поетичних текстах М. Рильського такі метафори одичні: *Щедра осене, велична, // Смаглолиця жона,
// Молода, проте одвічна, // І стара, а новина!* (Рильський, IV: 119). *Вміє надаряти // Сотнями дарів // Осінь, щедра мати,
// Всіх трудівників!* (Рильський, IV: 358). Вони профілюють багатство врожаю, який збирають восени.

У поезії Л. Костенко *осінь* послідовно аналогізована із вродливою жінкою: *Вродлива жінка, ласкою прогріта, //
лежить у літа осінь на плечі* (Костенко: 333), *Ще літо спить.
А вранці осінь встане – // в косі янтарній нитка сивини, //
могутні чресла золотого стану, // іде в полях – вгинаються лани*
(Костенко: 333). Метафори мають широкий змістовий діапазон – це і краса осінньої природи, і її врожайність, і циклічність та взаємопов'язаність усіх природніх процесів, і людські почуття. Частотні в текстах поетеси також морбальні та мистецькі метафори осені як різновиди антропоморфної: *А осінь хвора,
розлилася жовч* (Костенко: 243), *І осінь // захрипла шерехом
криги* (Костенко: 254), *Сьогодні осінь похлинулася димом*
(Костенко: 279), *Прошкандибала осінь по стерні, // ввіткнула
в степ цурупалля, як милиці* (Костенко: 334), *Шовковий шум
танечної ходи // йому на згадку залишає осінь* (Костенко: 342). Прояви осені в природі Л. Костенко зображує як шиття, вишивання: *Ставить осінь на землю свою золоту жирандоль.
// І, ковтаючи сльози, одягши на плечі сукману, // перемотує
літо на чорні катушки тополь, // шиє голим полям нескінченну
сорочку з туману* (Костенко: 320), *Красива осінь вишиває
клену // червоним, жовтим, срібним, золотим* (Костенко: 323). Наведені метафори через актуалізацію конкретних понять та незвичне їх поєднання творять конкретно-чуттєві образи осінньої природи.

Рідше митці використовують зооморфні образи осені, які також відрізняються допоміжним суб'єктом метафори.

У ранній ліриці М. Рильського фіксуємо романтичний образ осені-птаха: *Осінь на землю тихенько спускається, // В небі летить, наче птах. // Крилами-хмарами небо вкривається. // Пухом тумани із крил її падають, // Стеляться в вільних степах, // Літо зелене і радісне згадують. // Стріпує крилами осінь широкими, // Роси спадають у млі, // Ллються крізь неї дощами-потоками* (Рильський, I: 55). Ключова метафора *осінь летить* конкретизована порівнянням *наче птах* та увиразнена розгорнутим образом *крил*. Наявні в мовотворчості цього періоду також зооморфні метафори, в яких віддунують суворі реалії життя 20-х рр. ХХ ст.: *І скалить осінь зуби вовчі, // І дуб заковується в мідь* (Рильський, I: 221). Дієслово *скалить* та словосполучення *зуби вовчі* вказують на реальний денотат метафори, семантико-аксіологічні параметри якого сприймаємо в проекції на тогочасну реальність.

У поезії Л. Костенко осінь аналогізовано з медузою, проте допоміжний суб'єкт виведено за межі метафори, його експонус порівняння: *Пливе над світом осінь, як медуза, // і мокре листя падає на брук* (Костенко: 78).

У семантичному аспекті метафори осені також виявляють спільні й відмінні ознаки. Осінь у М. Рильського – це час натхнення і творчості, який часто означено *прозорим*: *О груди, радістю осінньою налиті, // Прозоросте думок і сило синіх жил!* (Рильський, I: 252). Цей образ, за словами С. Я. Єрмоленко, «має не лише картинно-зорове, а й стисле поетичне визначення – «творчий спокій довгожданий» («Осінній Київ»), і виступає в семантичних варіантах *бабиного літа* чи *третього цвітіння*. Поезії з цими стрижневими поняттями – настроєві і водночас, передаючи душевний стан, містять характерні визначення згаданих понять...» [Єрмоленко 1999: 176]. Образ осені хоч і повитий смутком, але переважно легким, ясним. У мовосвіті поета осіння пора – це досягнення бажаного і підготовка до наступного етапу життя: *Я її давно хвалити звик // За її веселий, добрий звичай, // За щедроту золотих дарів, // Білими розсипаних руками...* (Рильський, III: 25), *Молодий, усіх я запевняв, // Що вона – не смерть, а відпочинок, // Що осіннє прив'ядання трав // І кружляння голубих сніжинок, – // Лиш весняних трав передчуття, // Тільки провість ясних вод весняних...*

(Рильський, III: 25), *І співала осінь весняні пісні* (Рильський, I: 79). Художнє зближення осені і весни сповнене оптимізму і профілює циклічність часу: *Прозора осене! Вертаєш // Ти недопиті весни нам, // Мене ти смутком огортаєш, // Що я за радість не віддам* (Рильський, IV: 136). Іноді образ осені в окремих текстах набуває ідеологічного забарвлення, але не втрачає початкового оптимістичного колориту: *Осінь – це вершина і наснага!* (Рильський, II: 217).

Осінь у Л. Костенко, як і більшість метафоричних образів природи, багатозначний, пройнятий світлою зажурою та сумом за минулим, подекуди усвідомленням незворотності часу, невідворотності долі: (про осінь) *Моя княгинє! Ти ідеши вмирати, // піднявши вгору стомлене лице. // Я плачу й можу сліз не витирати. // Старі дуби, спасибі вам за це*. На думку Л. Тарнашинської, поетичне світовідчуття Л. Костенко – це «осмислення себе як самоцінності у вимірах вічності й водночас відчуття неповторності кожної прожитої миті» [Тарнашинська 2010: 39]. Ці поетично-філософські роздуми поетеси проступають також у метафорах осені.

У творах Л. Костенко силове поле стрижневої метафори часто поширюється на значну кількість інтегративних компонентів тексту, які послідовно узгоджуються із фіктивним денотатом метафори та утворюють багатоступінчасту структуру: *Цей ліс живий. У нього добрі очі. // Шумлять вітри у нього в голові* (Костенко: 51). Аналогізація лісу з живою істотою зумовлює актуалізацію анатомо-фізіологічних та інших характерних ознак істоти (має голову, очі), що в сукупності творять розгорнутий метафоричний образ. Іноді антропоморфна метафора природи набуває масштабного розгортання, досягаючи рівня тексту, як наприклад, у поезії «Осінь дикунська». У віршовий текст розгортається переважно ключова метафора, яка репрезентує центральний образ поезії. З нею узгоджується кілька близьких за змістом метафор, що доповнюють одна одну і посилюють мотивованість образу шляхом повторного поєднання двох номінативних планів: прямого і образно-асоціативного. Ці метафори пов'язують окремі частини віршового тексту між собою, утворюючи змістову цілісність.

У творах М. Рильського розгорнуті метафори природи фіксуємо рідше, одна з них *мати-земля: Гей ти, земле, хліборобська мати, // Обперезана річками голубими, // У зеленому високому очінку, // У мережаній китайчатій запасці, // В плахті, критій квітами ясними* (Рильський, I: 210). Її розгортання, індивідуалізацію і конкретизацію забезпечують метафори з виразним етнокультурним колоритом, узгоджені з ключовою.

Метафори природи М. Рильського і Л. Костенко характеризуються синтезом інтелектуалізму й емоційності. У поетичних текстах митців вони сприяють реалізації авторських інтенцій і водночас зберігають зв'язок з традицією та виявляють ознаки того чи того художнього стилю (романтизму, класицизму, реалізму). Метафори природи еволюціонують разом з розвитком мовотворчості митців, що виявляється в асоціативному і семантико-граматичному ускладненні структури та розширенні функцій цих метафор.

Єрмоленко С. Я. Висока естетика поетичного словника Ліни Костенко. *Культура слова*. 2010. Вип. 73.

Єрмоленко С. Я. Нариси з української словесності: (стилістика та культура мови). Київ: Довіра, 1999.

Тарнашинська Л. Українське шістдесятництво: профілі на тлі покоління. Київ: Смолоскип, 2010.

Костенко Л. Вибране. Київ: Дніпро, 1989. 556 с.

Рильський М. Зібрання творів у 20 т. Київ: Наукова думка, 1983–1984. Т. 1–4.

REFERENCES

Yermolenko, S. (2010). High aesthetics of Lina Kostenko's poetic dictionary. *Culture of the word*, 73 (in Ukr.).

Yermolenko, S. (1999). Essays on Ukrainian literature: (stylistics and culture of language). Kyiv: Dovira (in Ukr.).

Tarnashynska, L. (2010). Ukrainian sixties: profiles against the background of generation. Kiev: Smoloskyp (in Ukr.).

Kostenko, L. (1989). Selected. Kyiv: Dnipro (in Ukr.).

Rylskyi, M. (1983–1984). Collection of works in 20 volumes. Vol. 1–4. Kyiv: Naukova Dumka (in Ukr.).

Статтю отримано 06.02.2020

Larysa Kravets

METAPHORS OF NATURE IN THE POETIC TEXTS OF M. RYLSKYI AND L. KOSTENKO

Metaphors of nature are very important in the works of Ukrainian poets M. Rylskyi and L. Kostenko. Metaphors of nature are a means of expressing key artistic ideas and a marker of individual style, and an indicator of the dynamics of figurative language. For M. Rylskyi and L. Kostenko, nature is a source of inspiration and an object of poetic image. Through the metaphorization of the concepts of nature, the authors realize a wide range of ideas about the eternal problems of mankind.

Most often metaphorical expression in the poetic texts of M. Rylskyi and L. Kostenko have traditional for the lyrics images of the seasons (autumn, spring, summer, winter), flora (forest, individual trees (willow, oak), atmospheric phenomena, rain, snow, fog, wind), parts of the day (evening), reservoirs (river). A separate subject of metaphorization is nature, the world as a whole. Most of these metaphors profile the beauty and perfection of nature, but often have the semantics of time, memory, recollection, will, freedom.

Metaphors of nature in the poetic texts of M. Rylskyi and L. Kostenko are characterized by a synthesis of intellectualism and emotionality. In the poetic texts of artists, they contribute to the realization of the author's intentions and at the same time preserve the connection with tradition and show signs of a particular artistic style (romanticism, classicism, realism). Metaphors of nature evolve with the development of language creativity of artists, which is manifested in the associative and semantic-grammatical complication of the structure and expansion of the functions of these metaphors.

Keywords: metaphor of nature, poetic text, concept, individual style, dynamics of language creation.